

BØRNS PERSONLIGHEDSUDVIKLING I SMÅBARNALDEREN. KONTINUITET OG FORANDRING

Agnete Diderichsen

I artiklen argumenteres for en integration af tilknytningsteoretiske og psykoanalytiske synsvinkler på den tidlige personlighedsudvikling. Artiklen indledes med en præsentation af det tilknytningsteoretiske begrebssystem. Og der argumenteres for den udviklingspsykologiske relevans af et begrebssystem forankret i observationer af spædbørns og småbørns interaktionsmønstre. Herefter diskuteres fællestræk og lighedspunkter mellem tilknytningsteori og nyere psykoanalytiske synspunkter. Det påpeges, hvordan Mahlers teori om separationsindividuationsprocessen både har klare lighedstræk med tilknytningsteorien, og m.h.t. det intrapsyke niveau og specielt selvets udvikling kan supplere tilknytningsteorien. Kohut og Winnicott præsenteres kort som to andre teoretikere, der på hver sin måde har ydet væsentlige bidrag til forståelse af selvets udvikling ved overgangen fra dyadisk relateren til jeg-du relateren eller med andre ord: Selvets konstituering som eksistens eller subjektivitet.

Endelig diskuteres begrebet »kontinuitet« i udviklingen og de tilknytningsteoretiske begrebers prædiktive gyldighed. Det moderne samfunds institutionalisering af den tidligste barndom påpeges som en historisk ny form for diskontinuitet i børns livsomstændigheder, hvis konsekvenser foreløbig er ukendte. Der peges afslutningsvist på behovet for forskningsmæssig refleksion og begrebsudvikling.

Under iagttagelser af småbørn i daginstitutioner har det ofte slået mig, hvor forskellige de er, og hvor klart individuelle træk i børnenes vordende personlighed fremtræder allerede i toårsalderen.

Intuitivt har jeg oplevet, at man allerede på dette tidlige udviklingstrin kan se, hvilke børn der uden videre vil klare sig godt fremover og hvilke børn, der sandsynligvis vil få vanskeligheder senere hen, med mindre der sker væsentlige forandringer i deres liv.

Hvad er dette, som man umiddelbart kan se, og som afføder en fornemmelse af at kunne se ind i børnenes fremtid ?

»Fornemmelse« fordi der i ovenstående ikke ligger nogen skjult determinisme, men netop kun en fornemmelse af skæbne.

Agnete Diderichsen er lektor (cand.psych.) i udviklingspsykologi ved Institut for Småbørnspædagogik, Danmarks Lærerhøjskole.

De forskelle som træder frem, vedrører især tre træk ved børnenes væremåde, som skiller dem individuelt, og som navnlig adskiller de umiddelbart sunde og stærke børn fra de umiddelbart svage børn

– Deres måde at kontakte andre på (børn og voksne), hvor de stærke børn gør det med sikkerhed og tillid, mens de svage er usikre og forsigtige.

– Deres nysgerrighed, initiativ og engagement i leg og anden aktivitet, hvor de stærke børn er kendetegnet af et højt engagement, mens de svage er kendetegnet af ringe omverdensengagement.

– Den følelsesmæssige grundstemning, hvor de stærke er kendetegnet af spontan livsglæde, mens de svage fremtræder med en vis tristhed eller mathed.

Som det ses vedrører de nævnte forskelle børnenes selvfølelse, deres tillid til andre og sig selv og deres engagement og evne til at hævde sig selv i aktivitet og leg. Da selvbevidsthed i betydningen en klar selv-identitet først udvikles på et lidt senere tidspunkt (fra 3 års alderen) er det snarere ansatser til selvtillid, selvværdsfølelse, selvhævdelse, vi ser komme til udtryk på de omtalte måder.

Ikke desto mindre ser det ud til, at selvet spiller en central rolle allerede på dette tidspunkt. Barnets følelsesstilstand, dets engagement og væremåde reflekterer selvet i dets vorden, og bestemmer tilsyneladende også barnets evne eller kompetence til at bruge det menneskelige erfaringsrum, som daginstitutionen er.

Daginstitutionen er det første sociale univers, hvor børn i en vis forstand skal træde frem og klare sig som individuelle personer. Mange år senere skal de ud i en moderne verden, som stiller store krav til den enkeltes personlige styrke. Evne til at omstille sig til nye og skiftende situationer, til at danne relationer til mange forskellige mennesker og til individuel selvhævdelse er altsammen vigtige kvaliteter i senmodernitetens tidsalder. Stærk selvfølelse, indre orienteringspunkter og refleksivitet bliver vigtige kvaliteter, hvis mennesket ikke skal miste sig selv.

– Og det begynder tilsyneladende allerede i vuggestuen.

Med disse indledende ord nærmer jeg mig spørgsmålet om den individuelle personlighedsudvikling og om kontinuitet over for diskontinuitet i udviklingen.

Vi står i en lidt paradoks situation. Børns opvækstvilkår har inden for de sidste ca 25 år ændret sig radikalt, idet situationen i dag er den, at ca. 90 % af alle småbørn kommer daginstitution eller anden udepassning allerede fra spædbarnsalderen.

Samtidig ved vi meget lidt om konsekvenserne heraf. Selvom der er forskning igang, er vores viden beskeden m.h.t., hvilken betydning, det har for børns personlighedsudvikling, at den tidlige omsorg i stigende

grad overlades til institutioner og professionelle omsorgspersoner.

At vores viden er beskeden har bl.a. at gøre med, at forskning i børns personlighedsudvikling i en årrække synes at have været relativt negligeret i den udviklingspsykologiske forskning set i forhold til mere normativ udviklingsforskning.

Først inden for det sidste årti synes området igen at være kommet i fokus, i første omgang navnlig i en ekspanderende forskning i spædbarnets udvikling. Bl.a. Stern har gjort opmærksom på, hvordan udviklingsforskningen i mange år har interesseret sig for udviklingen i børns erkendelse af den tinglige verden, mens udviklingen i børns subjektive erfaring af menneskelige relationer har været relativt negligeret, (Stern, 1985).

Dette er nok samtidig baggrunden for de mange og modstridende synspunkter på børns opvækst og udvikling i det moderne samfund.

På den ene side fremføres, at børn generelt er blevet mere utrygge, og at antallet af sårbare børn og børn med vanskeligheder synes voksende. Dette ses som resultat af manglende stabilitet og tryghed i børns voksenrelationer. (Jørgensen, et al. 1993)

På den anden side hævdes, at små børn er langt mere kompetente end vi hidtil har troet og bl.a. har psykisk kapacitet til at relatere sig til mange forskellige mennesker, sådan som det kræves under moderne opvækstvilkår. (Sommer, 1994, 1996).

De modstridende opfattelser synes at bero på en manglende distinktion mellem, hvad børn kognitivt har kapacitet til, og hvad de følelsesmæssigt har kapacitet til. Lige som det heller ikke synes at være medtænkt, at børns følelsesmæssige udvikling ikke forløber parallelt med den kognitive, men er underlagt andre dynamiske lovmæssigheder.

Nærværende artikels sigte er derfor at bidrage til en større afklaring og påpege nødvendigheden af en større opmærksomhed på det personlighedspsykologiske område for at nå frem til en større forståelse af børns vilkår og udvikling i det moderne samfund.

Teoretisk indfaldsvinkel

Hovedindfaldsvinklen er tilknytningsteoretisk, idet det er min opfattelse, at der i det tilknytningsteoretiske paradigme ligger et vigtigt potentiale til forståelse af børns personlighedsudvikling, såvel den normale som den ikke-normale udvikling. I det følgende vil jeg diskutere de tilknytningsteoretiske begrebs anvendelighed og argumentere for frugtbarheden i en integration af tilknytningsteoretiske og psykoanalytiske indfaldsvinkler til personlighedsudviklingen.

Centrale begreber i tilknytningsteorien

Det tilknytningsteoretiske begrebssystem er udviklet på grundlag af omhyggelige studier af spædbørns og småbørns adfærdsmønstre og er således et empirinært system med operationaliserbare begreber og hypoteser. I redegørelsen for de vigtigste begreber refererer jeg, hvor intet andet nævnes, til Bowlbys hovedværk »Attachment and Loss«, især bind I, 1969.

Med sin etologiske indfaldsvinkel foreslår Bowlby at se menneskebarnets tilknytning til den(de) primære omsorgsperson(er) som et fænomen med dybe rødder i menneskets biologiske natur. Tilknytning ses som et fænomen, som menneskebarnet deler med mange dyrearter, selvom det hos menneskebarnet får sin egen særlige udformning bestemt af menneskets særlige og artsspecifikke natur.

Tilknytning bestemmes som et fænomen med sin egen iboende motivation, der begrunder sig i en særlig biologisk funktion, nemlig beskyttelsen, – det svage og afhængige individs beskyttelse gennem det stærkere og mere overlevelsedygtige individs omsorg. Tilknytning har med andre ord en biologisk betinget overlevelsescværdi.

Det nye i denne bestemmelse er postulatet om tilknytningens selvstændige motivation uafhængig af fødegivning og driftstilfredstillelse, sådan som det fremstilles i den psykoanalytiske opfattelse.

Ved at se tilknytning som et selvstændigt fænomen med sin egen iboende motivation blev det muligt at forklare en række hidtil uforklarede reaktionsmåder hos spædbørn og småbørn: Børns voldsomme angst ved separation fra den primære omsorgsperson (separationsangst), tendensen til at søge nærhed til omsorgspersonen gennem gråd, følgen med øjnene og andre former for kalden og ved at følge efter og klynge sig til moderen.

Tilknytningsadfærd er en adfærd, som specielt ses og aktiveres, når et barn føler angst, frygt eller uro eller når det er svækket (syg, sulten, træt). I nødsituationer søger det nærhed til den primære omsorgsperson (beskytteren), mens det når det føler sig tryk og veltilpas vil rette opmærksomheden mod omgivelserne og fra et vist tidspunkt begynde at udvise »udforskningsadfærd«, en adfærd som ses som antitetisk til tilknytningsadfærd.

Spædbørn og småbørn viser et karakteristisk mønster i deres udforskning af omverdenen, idet de hele tiden holder øje med tilknytningspersonen og regelmæssigt vender tilbage. Dette mønster lader sig meningsfuldt forklare inden for det tilknytningsteoretiske paradigme som udtryk for barnets brug af moderen som en »sikker base« for udforskning af omgivelserne. Det karakteristiske er, at barnet samtidig med at det udforsker søger for at holde forbindelsen til moderen (visuelt, gestikulatorisk, verbalt) og at det, når det kommer for langt væk eller føler uro (bliver bange), vender tilbage til moderen for at hente trøst og fornyet styrke.

Denne beskrivelse kan ses som en observationsbaseret beskrivelse af, hvad der i psykoanalysen omtales som moderens funktion som et ydre »hjælpe-jeg«.

Som helhed bliver det muligt at forbinde en række forskellige, hidtil ikke forklarede og teoretisk forbundne fænomener inden for den samme begrebsramme som forskellige udtryk for et og samme fundamentale behov for sikkerhed og beskyttelse og en og samme centrale funktion hos omsorgspersonen som den, der beskytter, hjælper og tager vare på barnet.

Betoningen af tilknytningens biologiske funktion er væsentlig, fordi den påpeger, at det tilknytnings-bånd, et spædbarn danner til den primære omsorgsperson, ikke kan forstås alene ud fra barnets emotionelle og kognitive udvikling og som et resultat af denne udvikling.

Der er tale om et mere dybtgående fænomen med rødder i menneskets natur, og noget som reflekterer det essentielle i omsorg og yngelpleje. Omsorg er dybest set det at tage vare på det værgeløse og afhængige individ, at sikre dets overlevelse gennem beskyttelse og gennem varetagelse af elementære omsorgsfunktioner.

På den måde bliver det indlysende, at angsten fra begyndelsen er knyttet til omsorgspersonens fravær, og ikke til behovsfrustration, som er en sekundær følge af fraværet.

Den tilknytningsteoretiske konception indfanger omsorgen i dens dybeste og mest omfattende mening. Samtidig forklarer den angstens natur som et primært fænomen og en naturlig reaktion hos et værgeløst individ, der skilles fra sin beskytter, og som en basal motiverende kraft i det lille barns regulering af adfærd.

Bowlby foreslår (som et alternativ til det psykoanalytiske begreb »psykisk energi«) at se tilknytningssystemet som reguleret af et dybtliggende indre kontroladfærdssystem, der regulerer balancen mellem tilknytningsadfærd og udforskningsadfærd og dybere set mellem angst og »følt sikkerhed« (felt security). I sin oprindelige konception antager Bowlby, at tilknytningssystemet aktiveres ved oplevet fare og deaktiveres ved oplevet sikkerhed.

Bretherton (1987) har her over for foreslået en opfattelse af tilknytningssystemet som kontinuerligt aktivt og at se aktivering og deaktivering som noget, der refererer til den adfærd, systemet regulerer. Denne anskuelsesmåde gør relationen klarere mellem to centrale tilknytningsfænomener, på den ene side brugen af tilknytningspersonen som en sikker base for udforskning og på den anden side som en sikkerheds-havn (»haven of security«) når der er fare på færde.

Når barnet ikke oplever fare, og tilknytningspersonen er tilgængelig, føler barnet sig trygt og udforsker i en vis passende afstand fra tilknytningspersonen. Oplever barnet noget alarmerende eller mister det fornemmelsen af hvor tilknytningspersonen er, afløses udforskning af tilknytningsadfærd (nærheds-søgen).

En vedvarende mangel på nærvær og støtte fra omsorgspersonens side kan ligesom separationsoplevelser fuldstændig ændre på tilknytningssystemets selvregulerende balance og bringe barnet i en tilstand af kronisk angst og stress. Klyngende adfærd hos et barn er en indikator for, at barnet får utilstrækkelig støtte og sikkerhed fra omgivelserne og derfor er kronisk ængstelig. (Bretherton, 1987).

Nyere undersøgelser har underbygget dette synspunkt og endvidere påvist, at kronisk angst/stress hos småbørn også sætter sig igennem på det fysiologiske niveau i form af en øget udskillelse af stresshormonet cortisol. (Nachmias, et al. 1996).

Tilknytningssystemet har således en væsentlig funktion m.h.t. at regulere barnets basale følelses tilstand af sikkerhed/angst. Hendes/hans evne til at fungere som støtte (sikker base) og beroligende instans (sikker havn) er udgangspunktet for barnets følelse af fundamental tryghed og tillid, ligesom det også er udgangspunkt for barnets senere evne til regulering af angst og håndtering af stress.

Bretherton har formuleret det på den måde, at fordi den nære kropslige kontakt med tilknytningssystemet giver barnet en dyb følelse af sikkerhed, er tilknytningssystemet i »en ideel position i henseende til at lære barnet at mestre stress« (ibid. 1987)

At mestre angst og stress er derfor noget, barnet lærer ved at have en omsorgsperson, som er tilgængelig og parat til at støtte, hjælpe og berolige sit barn.

Indre arbejdsmodeller

Begrebet tilknytningssystem refererer til et indre kontrolsystem, hvis mål er at regulere adfærd, som opretholder nærhed og kontakt med en bestemt/diskrimineret beskyttende person, i teorien betegnet som »tilknytningssystemet« eller »personen«.

Set fra barnets synspunkt er målet imidlertid at opnå en følelse af »følt sikkerhed«, dvs. tryghed.

Den tilknytning til de primære personer, som et barn danner i løbet af første leveår, forstås som et varigt følelsesmæssigt bånd, som barnet knytter til den eller de personer, som sikrer dets tryghed og velbefindende.

Begrundet i barnets dybe afhængighed vil det under alle omstændigheder knytte sig til sin omsorgsperson, uanset at denne ikke fungerer optimalt m.h.t. tilgængelighed og opmærksomhed. Men individuelle forskelle i omsorgens kvalitet vil resultere i forskellige tilknytningssystemer.

I løbet af de første leveår bliver barnet stadig mere aktiv m.h.t. selv at bidrage til relationens karakter og til stabiliseringen af individuelt karakteristiske mønstre i relationen.

Det sker ved at barnets gradvis danner hvad Bowlby har betegnet

som »indre arbejdsmodeller« (»working models«) af selvet, tilknytningspersonen og relationen mellem de to. Begrebet »arbejdsmodeller« (»working models«) foretrækkes fremfor »indre repræsentation« for at fremhæve disse indre strukturers dynamiske karakter.

Det er Bowlbys synspunkt, at de to modeller i første omgang (indtil ca 12 måneders alderen) konstitueres som en fælles model af relationen mellem selvet og tilknytningsfiguren, hvilket svarer til den objektrelationsteoretiske opfattelse. Men gradvist sker der i løbet af 2. leveår en adskillelse af relationens to sider i en selv-model og en anden-model.

Et nøgleaspekt ved selvmodellen er barnets erfaring m.h.t. hvor acceptabelt selvet er i tilknytningspersonens øjne, mens et afgørende træk ved arbejdsmodellen af tilknytningspersonen er dennes emotionelle tilgængelighed og kvalitet som emotionelt støttende.

På grund af modellernes oprindelse i det reelle interpersonelle samspil, dannes de to modeller som komplementære og gensidigt bekræftende, eller som spejlbilleder af hinanden. Erfaringen af en afvisende/apatisk mor vil således repræsenteres ikke blot i en indre arbejdsmodel af tilknytningspersonen som afvisende, men samtidig i en indre model af selvet som uønsket og værdiløs.

Bowlby ser lige som objektrelationsteoriene disse tidlige arbejdsmodeller som tidlige struktureringer af det indrepsykiske liv og barnets opdukkende personlighed, idet modellerne bæres videre og med tiden bliver styrende for barnets opfattelse og fortolkning af hændelser, for dets holdninger og forventninger og dermed for dets måde at organisere egen adfærd på.

Samtidig ser han tilknytningsmønsteret som noget, der igennem de tidligste leveår (op til ca. 3 års alderen) i høj grad bestemmes af den interpersonelle relation, og endnu ikke er stabiliseret som »indre mønstre« eller personlighedstræk.

Dette implicerer, at tilknytningsmønsteret i begyndelsen er relativt labilt og foranderligt. Ændrer omsorgspersonen sin omsorgsstil og holdning til barnet, vil tilknytningsmønsteret ændre sig tilsvarende. En eventuel kontinuitet i tilknytningsmønsteret i de tidligste år, har således først og fremmest at gøre med en stabilitet i tilknytningspersonens måde at behandle barnet på, dvs. i omsorgens kvalitet. Men da de fleste omsorgspersoner (forældre) ikke ændrer omsorgsstil, vil det tidlige tilknytningsmønster ofte vise en tendens til at fortsætte i det en gang etablerede mønster.

For en ordens skyld bør det nævnes, at tilknytningsteorien er en »fadervenlig« teori, dvs. åben for det synspunkt, at et barn ofte vil etablere tilknytning til og danne arbejdsmodeller af flere personer, først og fremmest barnets far, men også andre eventuelle stabile omsorgspersoner i barnets daglige liv. Modellerne af fx. de to forældre kan være ens eller forskellige afhængig af de to forældres måde at behandle barnet på.

Tilknytningsforholdets kvalitet

På grundlag af observationsundersøgelser af mor-barn par i Uganda og Baltimore har Ainsworth påvist de sidenhen berømte tre karakteristiske hovedtyper af tilknytningsmønstre hos 12 måneder gamle spædbørn (Ainsworth et al. 1978). »Berømte« fordi mønstrene i senere forskning har vist sig at have en vis prædiktiv gyldighed i forhold til den senere personlighedsudvikling. (Sroufe, 1978, 1979, 1983, 1989).

Når et mål for den tidlige udvikling viser sig at have prediktionsværdi, må dette mål indfange noget essentielt i den individuelle udvikling, noget som går igen på tværs af de transformationer og forandringer, som kendetegner barnets udviklingsproces.

Det, som tilknytningsteorien forudgriber teoretisk, og som Ainsworths undersøgelser har bekræftet empirisk og operationaliseret i den eksperimentelle procedure »Strange Situation« angår kvaliteten i barnets adaptation, dets måde at komme overens med og tilpasse sig omverdenen på, hvilket i første omgang kommer til udtryk i barnets måde at tilpasse sig sin mor og hendes individuelle kvaliteter i henseende til at yde barnet nødvendig støtte og sikkerhed. Det adaptive mønster er således det adfærdsmæssige udtryk for den intrapsykiske dynamik, en dynamik som kan være domineret af tillid og tryghed eller af angst og utryghed.

De tre tilknytningsmønstre, som Ainsworth har udskilt og beskrevet (Ainsworth et al. 1978) hos 12 måneder gamle børn, skal kort omtales, idet jeg begrænser mig til at fremhæve de væsentligste træk:

Sikker tilknytning (type B). Dette mønster er kendetegnet af en basal sikkerhed og tryghed i relationen til moderen. Barnet viser aktiv udforskning og effektiv brug af moderen som sikker base. Det er en glad baby, som deler følelser og oplevelser med moderen (hos Stern (1985) betegnet som »affektiv sharing«), er venlig over for fremmede og nem at trøste. Ved kortvarig separation vil nogen reagere med angst andre ikke. Ved genforening vil det barn, som følte angst omgående søge tæt kontakt og kontakten er effektiv m.h.t. at dæmpe angst og berolige barnet. Et barn, som ikke har vist angst, vil udtrykke stærk gensynsglæde og initiere interaktion. Alt i alt en tillidsfuld, kompetent baby med begyndende evne til effektiv angst-regulering.

Ængstelig-ambivalent tilknytning (type C). Dette barn mangler nysgerrighed og viser kun ringe og fattig udforskningsaktivitet. I stedet klamrer det sig ofte til sin moder og viser stærk separationsangst. Det er bange eller vagtsomt over for nye situationer og mennesker. Det viser intens angst ved separation, og ved gensyn er barnet vanskeligt at trøste og dæmpe ned. Nogle børn reagerer på gensynet med voldsom klyngen og samtidig protest – positive og negative følelser blandes sammen, barnet virker generelt frustreret eller disorganiseret. Andre børn klamrer sig også, men reagerer på mere stille måder, fortsætter med at græde eller vi-

ser ekstrem passivitet. Disse børn er præget af tristhed, ængstelighed og manglende glæde.

Ængstelig-undgående tilknytning (type A). Også dette barn udforsker selvstændigt omgivelserne, men uden entusiasme og uden at bruge moderen som base og dele sine følelser og oplevelser med hende. Følelsesmæssigt forekommer barnet uinvolveret. Det er venligt, nærmest ukritisk over for fremmede, og reagerer ikke på kortvarig separation fra moderen. Ved moderens tilbagevenden viser det en ejendommelig reaktion, idet dette barn direkte prøver at undgå genforening med moderen, ved at kikke væk eller bevæge sig væk. Ved gentagne separationer bliver denne undgående adfærd forstærket. Også dette barn forekommer trist og glædesløst.

De tre mønstre er tæt korrelerede med kvaliteten i mødrenes omsorg gennem barnets første leveår. Mødrene til gruppe B- børnene er generelt emotionelt tilgængelige, sensitive og responsive over for deres børn. Mødrene til gruppe C-børnene er generelt uforudsigelige og inkonsistente i deres reaktioner på barnet. Mens mødrene til den sidste gruppe er systematisk afvisende eller apatiske. (Ainsworth et al. 1978).

Det er indlysende, at kun det førstnævnte tilknytningsmønster udtrykker et sundt og adaptivt tilknytningsmønster, mens de to sidste er maladaptive eller dysfunktionelle.

Ved begge de to ængstelige mønstre, ses ængsteligheden tydeligt i barnets væremåde, men de to mønstre udtrykker hver sin måde at håndtere angst på. Ved det ængsteligt ambivalente mønster er barnet låst fast i en konflikt med sin mor, eller det har opgivet og reagerer med passivitet og resignation.

Ved det undgående mønster er der tale om et defensivt mønster, hvor barnet undertrykker sine behov for moderens støtte og trøst ved at være selvstændig på en lidt påtaget og uægte måde og ved at undgå moderen. Bowlby omtaler denne forsvarsmekanisme som en »defensiv udelukkelse« af informationer fra omverdenen, som ville aktivere tilknytningssystemet. Derved undgår barnet at opleve den psykiske smerte, som er forbundet med en kronisk afvisende moder. Denne forsvarsmekanisme kan også beskrives som en udelukkelse eller undertrykkelse af den indre model af en »ond« ukærlig mor i et forsøg på at »redde« modellen af en kærlig »god« mor som det, der bibeholdes i barnets bevidsthed. (Bretherton, 1987).

Beskrivelsen af opsplitningen af moder-billedet i en ond og god moder er velkendt fra psykoanalytiske beskrivelser af tidlige forsvarsmekanismer som »splitting«-forsvar, (se f.eks. Klein, 1935).

Hos Winnicott beskrives forholdet på en lidt anden måde, nemlig som en spaltning af selvet i et »falsk selv« (eller et »caretaker«-selv) og et »sandt« selv. Hans beskrivelse går på et selv, som er totalt tilpasset omsorgspersonen og derfor reaktivt (det falske) og et sandt selv, som inde-

holder selvets oprindelige spontane udtryk (Winnicott, 1960).

Også Mahler har i sin undersøgelse af børns tidlige personlighedsudvikling beskrevet moder-billedets opsplnitning, men også hvordan moderbilledet gradvist integreres i et helt billede af en moder med både gode og onde sider. Denne proces finder sted gennem 2. og 3. leveår og omtales som »emotional objektkonstans«. (Mahler, 1975).

Det er altså sammen forskellige konceptualiseringer af det samme fænomen, nemlig struktureringen af tidlige psykiske forsvarsmønstre i barnets psyke.

Beskrivelsen af det ængsteligt-ambivalente mønsters defensive karakter er mindre velbeskrevet i tilknytningsteorien. Dette barns klamren sig til en uforudsigelig moder beskrives som en konflikt, der låser barnet fast i en ambivalent kamp med moderen.

Mønstret synes at udtrykke en hjælpeløsheds-problematik. En uforudsigelig og inkonsistent tilknytningsperson anbringer barnet i en situation, hvor det er uden kontrol over, hvad der foregår, og ikke kan forudsige konsekvensen af egne handlinger fx. dets forsøg på at søge hjælp og trøst. Hjælpeløshed udvikles, når et menneske oplever, at der ikke er nogen sammenhæng mellem dets handlinger (forsøg på kontrol) og virkningen heraf. (Seligman, 1975). – Det er denne tilstand af hjælpeløshed, som også synes at give sig udtryk i det hormonale-fysiologiske system.

Barnet med dette mønster synes meget tidligt i livet at erfare, at det ikke er i stand til at skaffe sig hjælp og mere generelt ikke er i stand til at gribe ind i sine omgivelser, udvirke forandring og få ting til at ske.

Da en del af disse børn ikke viser åben frustration, men snarere ekstrem passivitet, kan man forestille sig, at de opnår en vis følelse af sikkerhed og tryghed gennem deres klyngen, især når moderen accepterer det. Ved at klamre sig kan de måske fastholde et »godt« moderbillede og føle en slags tryghed.

Bretherton refererer Sullivan for en opfattelse, der ligger på linje hermed. Ved defensivt at udelukke angstfyldte erfaringer som »ikke-mig« kan barnet føle en slags falsk sikkerhed. (Bretherton, 1987).

Manøvren sker imidlertid på bekostning af udforskning og mestring af omgivelserne, hvilket igen interfererer med optimal udvikling. Barnet opgiver så at sige sin egen individuation (Mahler, 1975).

Begge de ængstelige mønstre er uhensigtsmæssige og maladaptive, idet en urealistisk, idealiseret arbejdsmodel kun vanskeligt lader sig korrigeres af virkelighedens erfaringer. Normalt vil der ske, hvad Bowlby betegner som en »opdatering« af tilknytningsmønstrene i takt med barnets erfaringer og kognitive udvikling. En opdatering, hvori sproglig kommunikation spiller en central rolle.

Urealistiske modeller lader sig ikke på samme måde opdatere eller korrigeres p.g.a. de defensive mekanismer, som har skabt dem, og som vil

udelukke modstridende erfaringer fremover. – Disse mønstre får derfor en kvalitet af rigiditet og manglende fleksibilitet.

Trods tidlige defensive processers betydning er det tilknytningsteoriens opfattelse, at tilknytningsmønstrene (og de indre modeller) i de tidligste leveår har en så åben og labil karakter, at de også relativt nemt lader sig korrigere og ændre. Så længe mønstrene ikke er internaliserede, og stadig delvis ligger i relationen, er det forholdsvis nemt at gribe ind, hvilket bekræftes af undersøgelser, som viser at en del børn skifter tilknytningsmønster i løbet af 2. leveår. (Bowlby, 1969, Sroufe, 1983). Ændringen kan gå begge veje, fra tryk til ængstelig eller fra ængstelig til tryk.

Selvets udvikling i 2.-3. leveår

Tilknytningsteorien er ikke særlig udfoldet m.h.t. den vigtige udvikling af selvet, som sker i løbet af 2. og 3. leveår, og som bl.a. medfører forandringen fra overvejende interpersonel, dyadisk organisering til intrapsykisk organisering eller »selv-organisering« (Sroufe, 1989).

Dette er til gengæld grundigt beskrevet af Mahler (1975) i hendes undersøgelse af separations-individuationsprocessen og selvets konsolidering i 4. delfase, svarende til 2.-3. leveår.

En vigtig proces, der finder sted i denne periode, er etableringen af klare grænser mellem selv og anden, hos Mahler betegnet som udvikling af »emotional objektkonstans« og »selvkonstans«.

»Emotional objektkonstans« står for internaliseringen af et stabilt positivt besat moderbillede. Hvordan dette lykkes afhænger af separationsprocessens forløb, og er samtidig afgørende for barnets erkendelse af og følelsesmæssige accept af egen adskilthed. (Mahler, 1975)

Mahlers observationsmateriale indeholder beskrivelser af småbørn, der i forbløffende grad ligner de beskrivelser, vi finder i tilknytningsforskningen. Omend Mahler tolker børnenes adfærd ud fra en psykoanalytisk referenceramme, er selve beskrivelserne kompatible med en tilknytningsteoretisk tolkning, og alle de tre tilknytningsmønstre kan genfindes i hendes materiale.

Hos Mahler tolkes de ængstelige børns adfærdsmønstre som udtryk for en mislykket eller forsinket separationsproces, der gør det vanskeligt for disse børn at fastholde et positivt moderbillede, især ved adskillelse.

Børnene i hendes undersøgelse starter i en småbørnsstue i 24-28 måneders alderen. Det trygge barn klarer uden problemer adskillelsen fra moderen og er iflg. Mahler i stand til at bevare et indre positivt billede af moderen, som betyder, at det kan investere sin energi i leg og kontakt med de andre børn.

I modsætning hertil beskrives de to typer af ængstelige børn (ambivalente og undgående) som børn, der ikke er i stand til at opretholde et sta-

bilt og positivt indre billede af moderen. Børnene anvender forskellige strategier, idet det undgående barn udviser en tvangsmæssig selvstændighed som led i en defensiv undertrykkelse af sit følelsesmæssige behov for en støttende moder. Det ambivalente barn klamrer sig til sin mor, idet det kun kan opretholde et positivt moder-billede, når moderen er fysisk tilstede.

Emotionel objektkonstans er ifølge Mahler et vigtigt led i etableringen af et selv-billede, som er klart adskilt fra objektet, og som baner vej for en sikker selv-identitet og sund selvfølelse. Denne proces i selvets udvikling finder sted fra slutningen af 2. leveår og frem gennem tredje leveår. (ibid, 1975).

Mange andre forfattere har beskrevet denne periode som en periode, hvor selvets udvikling er den centrale udviklingsproblematik. Det gælder bl.a. Kohut (1977), som på linie betoner forældrenes (omsorgspersonens) centrale rolle i denne proces. Omsorgspersonens bekræftende spejling af barnets initiativ og stræben ses på dette tidspunkt som det centrale, lige som anerkendelse i form af emotionel varme og udtryksfuldhed fylder barnets sind med en følelse af accept, af at være »god« og værdifuld. (Kohut, 1977)

Betydningen af positiv spejling er også beskrevet hos Winnicott.

Han omtaler dette niveau i selvets udvikling som »jeg bliver set eller forstået som eksistens af nogen« og understreger nødvendigheden for et endnu svagt, opdukkende selv af at blive set og bekræftet som eksisterende for den anden. (Winnicott, 1962). Den samme betydning ligger i hans begreb »at blive fundet«.

Inden for den psykoanalytiske tradition findes langt mere udførlige beskrivelser end i tilknytningsteorien af de interpersonelle og intrapsyke processer, som i 2.-3. leveår fører til selvets dannelse som en (fra dyaden) udskilt instans.

På hver sin måde bidrager disse teorier med et manglende led mellem den tidlige fælles selv- og anden-model og disse modellens adskillelse og internalisering i tidlig småbarnsalder.

Begrebet kontinuitet

Kvaliteten i et barns tidlige tilknytning til den primære omsorgsperson har vist sig at have en vis prædiktiv gyldighed, under forudsætning af rimelig stabile miljømæssige omstændigheder.

Teoretisk forklares det som et resultat af de indre tidlige arbejdsmodellens dynamiske karakter, som betyder at modellerne bæres videre i form af forventninger, holdninger, tankemønstre, osv., som regulerer eller motiverer adfærd.

Heri ligger ingen deterministisk forudgribelse af senere sundhed eller patologi, men en opfattelse af, at sunde/adaptive henholdsvis vulne-

rale/maladaptive strukturer bæres videre.

Det ligger ikke i det tilknytningsteoretiske paradigme, at tidlige livserfaringer i sig selv er vigtigere end senere erfaringer. Tidlige erfaringers særlige betydning ligger i, at senere erfaring tolkes ind i eller assimileres til den erfaringsstruktur, de tidlige erfaringer har skabt.

Med Piagets beskrivelse af kontinuitet og forandring i det mentale liv, vil en repræsentationel verden, som foreligger i rimelig artikuleret form – (dvs. som etablerede mønstre af forventninger og reaktions-tendenser og forestillinger om relationen mellem selv og anden) – betyde, at senere forhold bliver assimileret til disse forventninger og forestillinger. Kun delvis vil nye »virkelige« begivenheder i den relationelle verden føre til akkomodation (forandring) i den indre repræsentationelle verden. (Piaget 1958, her gengivet efter Pine, 1990).

Hos et sundt individ foregår dobbeltprocessen – adaptationen – smidigt og relativt uproblematisk. Hos et mindre sundt individ med en stærk defensiv indrepsykisk dynamik, vanskeliggøres eller umuliggøres akkomodation, hvorved gamle »forældede« mønstre/strukturer føres videre i umodificeret rigid form og medfører mindre hensigtsmæssig adaptation eller mestring.

I Pines diskussion af udviklingens kontinuitet eller diskontinuitet, konkluderer han, at den tidlige udvikling, – som indebærer strukturering af et indrepsykisk liv, dannelsen af et selv og en verden og af et sæt redskaber (forventninger osv.) som medierer mellem selv og verden – har en særlig position i livsprocessen. Den sætter retningen for efterfølgende udvikling og åbner op eller begrænser adaptive-ekspressive muligheder. Samtidig understreges på linie med Bowlby, at der ikke findes noget tidspunkt, hvor »tidlig« udvikling når et definitivt punkt, der udelukker forandring. (ibid.)

Empirisk påvisning af kontinuitet

Inden for den tilknytningsteoretiske tradition ses kontinuitet i udvikling som en sammenhæng eller kohærens på tværs af de transformationer, som udvikling indebærer. Det, som føres videre, er den underliggende indre dynamiske »logik«, som viser sig i de måder, hvorpå det individuelle barn håndterer udviklingens opgaver.

Den empiriske forskning bekræfter som helhed de teoretiske prædiktioner. Det er ikke stedet her at gå ind i en nærmere omtale af de mange undersøgelser, hvorfor jeg blot vil nævne de vigtigste påviste sammenhænge.

Sikkert tilknyttede børn er i både to og tre års alderen mere nysgerrige, entusiastiske og udholdende i udforskning og forsøg på mestring af omverdenen, mens ængsteligt tilknyttede børn viser det modsatte billede. De

fremtræder dependente og uselvstændige. De har lav frustrations- og angsttolerance og reagerer impulsivt, eller de er ekstremt passive. (Matas, Arend & Sroufe, 1978, Sroufe, 1989).

Hos børn i børnehvealderen (3½ til 5 år) kan man først og fremmest se en klar sammenhæng mellem tidlig sikker tilknytning og »social kompetence« og »resilience« (på dansk oversat med det lidt upræcise ord »robusthed«) i børnehvealderen. (Sroufe, 1983, 1989).

»Resilience« er et begreb, der står for barnets evne til fleksibelt at organisere sin adfærd i overensstemmelse med skiftende situationer (Bowlby 1969). Sroufe definerer det som et bredt begreb, der omfatter »fleksibilitet, ressourcefuldhed, involvering og selvtillid« (Sroufe, 1983, 1989).

Herudover viser sikkert tilknyttede børn høj grad af empati over for andre børn, de er populære hos både voksne og børn og er ofte leder-typer. (ibid. 1983)

De mål, som er anvendt i undersøgelserne, formår ikke at diskriminere mellem de to typer af ængstelige børn. Alle ængstelige børn scorer lavt på mål for social kompetence og resilience.

De ængstelig undgående børn beskrives (af pædagoger) enten som aggressive og fjendtlige (externaliserende mønster) eller som isolerede og ensomme (internaliserende mønster). Begge typer har meget lav selv værdsfølelse, og begge er ekstremt opmærksomhedsøgende, ofte på indirekte eller manipulerende måder, der afslører frygt for afvisning. (ibid. 1983, 1989),

De ængstelig ambivalente børn beskrives (af pædagoger) som umodne og dependente. De virker socialt og personligt inkompetente og vil helst sidde ved siden af eller på skødet af en pædagog. De har sjældent nogen venner, og det er i reglen dem, der bliver drillet og viktimeret. Endelig er også de ekstremt opmærksomhedsøgende over for voksne og har meget lav selv værdsfølelse. Disse børns udstråling af hjælpeløshed medfører ofte en vis overbærenhed hos pædagogerne, som fx. undlader at stille alderssvarende krav til dem. (ibid. 1983)

Ovenstående er et billede af, hvad mange forskellige undersøgelser viser, undersøgelser som omfatter børn fra såvel mellemlag som lavere sociale lag.

Sroufes undersøgelse fra 1983 omfatter børn fra ekstremt fattige familier med højst ustabile livsvilkår. I den her omtalte undersøgelse indgår kun børn, som har vist relativ stabil tilknytning fra 12- 24 måneder. Efter 2 års alderen viser denne undergruppe samme generelle udviklingsprofil som børn fra andre familier. (Sroufe, 1983).

Under stabile familiemæssige omstændigheder synes der altså at være en kontinuitet eller sammenhæng i udviklingen over tid op gennem den tidlige barndom.

Men fordi kontinuitet kun kan påvises under stabile opvækstvilkår, er det et åbent spørgsmål, hvilke konsekvenser daginstitutionspasning fra spædbarnsalderen har for nutidens børn.

Vil det medføre en diskontinuitet i udvikling, som vi ikke før har set? – Og vil en sådan da gå begge veje – være på godt og ondt?

Forskningsbaseret viden herom er yderst sparsom, bl.a. fordi udepasning af spædbørn er et historisk nyt fænomen.

Den forskning, som foreligger, synes generelt at pege på, at der for børn med en sikker maternal tilknytning ikke er nogen risiko forbundet med tidlig udepasning. Men uenigheden er stor. (Vaughn, Deane & Waters, 1985, Rutter, 1987).

Hos børn fra risikofamilier ser det derimod ud, som om udepasningen kan blive en ekstra belastningsfaktor på et i forvejen skrøbeligt mor-barn forhold. (ibid.)

Ud fra den sparsomme forskning, er det vanskeligt at konkludere noget sikkert. Der mangler især forskning, som ser barnets udvikling i perspektiv af livet både i familie og daginstitution. De to livssfærer hænger sammen i et interaktionelt forhold, og det er på de vilkår, børns personlighedsudvikling foregår i dag.

REFERENCER:

- AINSWORTH, M.D. et al. (1978). *Patterns of Attachment: Assessed in the Strange Situation and at Home*. New York.
- BOWLBY, J. (1969). *Attachment and Loss*, I. Penguin Books, 1991.
- BRETHERTON, I (1987). New Perspectives on Attachment Relations: Security, Communication and Internal Working Models. In: Osofsky, J. D. (ed.). *Handbook of Infant Development*. N. Y. 1987.
- JØRGENSEN, P. S. m. fl. *Risikobørn – Hvem er de – hvad gør vi?* Det tværministerielle børneudvalg. Kbh. 1993.
- KLEIN, M. (1935). Contributions to the Psychogenesis of Manic Depressive States. In: Klein, M. (1935). *Contributions to Psycho-Analysis, 1921-1945*. London.
- KOHUT, H. (1977). *The Restoration of the Self*. New York: International Universities Press.
- MACHMIAS, M. et al.(1996). Behavioral Inhibition and Stress Reactivity: The moderating Role of Attachment Security. *Child Development*, 1996, 67, 508-522.
- MAHLER, M., F. PINE & A. BERGMAN (1975). *Barnets psykiske fødsel*. Hans Reitzel, 1988. (Da. udg. af The psychological Birth of the Human Infant. Basic Books, 1975).
- MATAS, L., R. AREND & L.A. SROUFE (1978). Continuity of Adaptation in the second Year: The Relationship between Quality of Attachment and later Competence. *Child Development*, 1978, 49, 547-556.
- PINE, F. (1990). *Drive, Ego, Object & Self. A Synthesis for Clinical Work*. Basic Books, 1990.

- RUTTER, M. (1987). Continuities and Discontinuities from Infancy. In: Osofsky, J.D. *Handbook of Infant Development*. New York, 1987.
- SELIGMAN, M.E.P. (1975). *Helplessness. On Development, Depression and Death*. New York.
- SOMMER, D. (1994). Selvet som preverbal kategori. *Psyke & Logos*, 1994, 351-377.
- SOMMER, D. (1996). *Barndomspsykologi. Udvikling i en forandret verden*. Hans Reitzel.
- SROUFE, L.A. (1979). The Coherence of individual Development. *American Psychologist*, 1979, 34, 834-841.
- SROUFE, L.A. (1983). Infant- Caregiver Attachment and Patterns of Adaptation in Preschool: The Roots of Maladaptation and Competence. In: Perlmutter, M. (ed.). Development and Policy concerning Children with special Needs. *The Minnesota Symposium on Child Psychology* Vol. 16. New Jersey/London, 1983.
- SROUFE, L. A. (1989). Relationships, Self and Individual Adaptation. In: Sameroff, A. J & R.N. Emde. *Relationship Disturbances in Early Childhood*. New York, 1989.
- STERN, D.(1985) *The Interpersonal World of the Infant*. New York: Basic Books.
- VAUGHN, B.E., K. E. DEANE & WATERS, E (1985). The Impact of out-of-home-care on Child-Mother Attachment Quality: Another Look at some enduring Questions. I Bretherton, I & Waters, E.(eds). Growing Points of Attachment Theory and Research. *Monograph of the Society for Research in Child Development*. Vol. 50, no 1-2.
- WINNICOTT, D.W. (1960). Ego Distortion in Terms of True and False Self. In: Winnicott, 1965. *The Maturation Processes and the facilitating Environment*. International University Press.
- WINNICOTT, D. W. (1962). Ego Integration in Child Development. In: Winnicott, 1965. *The Maturation Processes and the facilitating Environment*. International University Press.
- WINNICOTT, D. W. (1965). *The Maturation Processes and the facilitating Environment*. International University Press.